

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

CLUSTER ANALYSIS OF THE MARKET OF HOTEL AND RESTAURANT SERVICES IN UKRAINE

УДК 338.487.021(477)

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct62-15>**Романуха О.М.**

к.і.н., доцент,
доцент кафедри економіки та бізнесу
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Коваленко О.С.

студент
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Коломоєць А.М.

студентка
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Romanukha Oleksander,**Kovalenko Oleksii,****Kovalenko Oleksii**

Donetsk National University

of Economics and Trade

Named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

У статті подано результати кластерного аналізу ринку готельно-ресторанних послуг в Україні. Спираючись на статистичні дані кількості закладів розміщення та ресторанного обслуговування, фізичних та юридичних осіб – підприємців, щільності населення та інвестиційну активність, визначено найбільш активні регіони та їхні центри: Західний (Івано-Франківськ, Львів); Центрально-Східний (Запоріжжя); Південний (Одеса); Північний (Київ). Результат аналізу засвідчив, що всі центри кластерів мали вищу кількість юридичних осіб – підприємців. Области з високою часткою фізичних осіб – підприємців були лише його частиною та мали значно нижчі показники успішності в роботі. Вплив та роль центру кластеру залежали від рівня віддаленості регіону від нього. При цьому звертає на себе увагу той факт, що в межах кластерів формувалася конкуренція. Констатовано, що ринок України реагував на світові тенденції розвитку, а найбільші міста країни ставали каналами поширення цього досвіду, агентами змін.

Ключові слова: кластер, ресторан, готель, ринок, аналіз, розвиток.

В статті представлені результати кластерного аналізу ринку готельно-

ресторанних послуг в Україні. Опіраючись на статистичні дані кількості закладів розміщення та ресторанного обслуговування, фізичних та юридичних осіб – підприємців, щільності населення та інвестиційної активності, визначено найбільш активні регіони та їх центри: Західний (Івано-Франківськ, Львів); Центрально-Всхідний (Запоріжжя); Южний (Одеса); Северний (Київ). Результат аналізу показав, що всі центри кластерів мали більше кількість юридичних осіб – підприємців. Области з високою долею фізичних осіб – підприємців були лише його частиною та мали значительно более низкие показатели успешности в работе. Воздействие и роль центра кластера зависели от уровня удаленности региона от него. При этом обращает на себя внимание тот факт, что в пределах кластеров формировалась конкуренция. Констатировано, что рынок Украины реагировал на мировые тенденции развития, а крупнейшие города страны становились каналами распространения этого опыта, агентами изменений.

Ключевые слова: кластер, ресторан, гостиница, рынок, анализ, развитие.

The article presents the results of cluster analysis of the hotel and restaurant services market in Ukraine. Based on statistical data on the number of accommodation and restaurant services, individuals and legal entities, entrepreneurs, population density and investment activity, the most active regions were identified: Kyiv; Kharkiv; Dnipro; Zaporizhzhia; Odessa; Lviv; Ivano-Frankivsk. Then, based on the methods of concentric circles, the boundaries of clusters and their centers were outlined: Western (Ivano-Frankivsk, Lviv); Central-Eastern (Zaporizhzhya); Southern (Odessa); Northern (Kyiv). The result of the analysis showed that all cluster centers had a higher number of legal entities. Areas with a high proportion of individual entrepreneurs were only part of it and had significantly lower performance rates. The influence and role of the center of the cluster depended on the level of remoteness of the region from it. At the same time, the fact that competition is fixed within clusters attracts attention. Thus, in the Western cluster it can be traced between Lviv and Ivano-Frankivsk regions. Central-Eastern cluster between Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia regions. In the Southern cluster, although the undisputed leadership remained in the Odessa region, at the same time, Kherson region showed active growth. The only cluster with an undisputed leader and no competitor was the North – Kyiv. It was stated that the Ukrainian market reacted to world development trends, and the largest cities of Ukraine became channels of dissemination of this experience, agents of change. Thus, the number of hotels and restaurants was higher than the average in the extreme points of the clusters through which the transport corridors between them passed. Thus, the implementation of the international TACIS program, the proclamation of Ukraine's course of integration with the European Union, visa-free travel – were key factors in the high activity of the market of hotel and restaurant services in the Western cluster. At the same time, the aggravation of relations with the Russian Federation, the restriction of economic, cultural, and political relations led to a decrease in the number of people crossing the border and the decline of hotels and restaurants in eastern Ukraine.

Key words: cluster, restaurant, hotel, market, analysis, development.

Постановка проблеми. Зростання попиту на обслуговування людини в ХХІ ст. сформувало повноцінну індустрію гостинності, прибутковість якої не поступається таким традиційним напрямом економіки, як важке машинобудування чи металургія. Поширюючись та видозмінюючись під впливом чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, вона вийшла за межі кордонів національних економік ставши уособленням глобалізації на прикладі транснаціональних компаній у сфері ресторанного та готельного господарства. Водночас у рамках національних кордонів це призводило до утворення певних регіональних об'єднань, що

отримали назву «кластери». Їхній розвиток визначав особливості становлення економіки країни всередині та її конкурентні переваги зовні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблема активно обговорювалася на сторінках наукової літератури. Серед фундаментальних робіт варто звернути увагу на роботу І.В. Давиденко та О.Л. Михайлюк [1]. У ній автори проаналізували основи функціонування туристичних кластерів, у рамках яких звернули увагу на готельні та ресторани кластери, дали опис основних напрямів їх генезису. Проблем формування алгоритмів готельних кластерів та їх організаційних

видів торкалася В.М. Зайцева [2]. Готельний кластер як інструмент комунікаційної політики підприємств готельного господарства досліджував А.В. Магалецький [3]. Він не лише надав авторське визначення терміна «готельний кластер», а й описав переваги формування кластерів. Можливості проведення кластерного аналізу ринку готельно-ресторанних послуг України за допомогою методу ієрархічних алгоритмів вивчали С.В. Семіколенова [4], І.В. Сегеда [5], О.В. Полтавська [6]. А. Іванов торкався аспектів створення готельного кластеру на базі готельного оператора [7]. Питання кластерності готелів у рамках формування їхньої облікової політики досліджувала М.В. Левіна [8].

Постановка завдання. Мета роботи полягає у кластерному аналізі ринку готельно-ресторанних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Торкаючись питання розвитку готельно-ресторанної індустрії, потрібно чітко усвідомлювати тенденції її становлення на макро- та мікрорівні. Це дасть можливість вірно сформулювати стратегію розвитку підприємства та зорієнтуватися в основних аспектах генезису ринку. Допомогти у цьому покликаний кластерний аналіз ринку готельно-ресторанних послуг. Для визначення тенденцій розвитку ринку послуг із тимчасового розміщення та харчування в Україні візьмемо для аналізу дані щодо кількості та форми організації готелів і подібних закладів розміщення та ресторанів і закладів швидкого харчування. У 2019 р. готелі становили 62% від усіх закладів розміщення, а ресторани – 80% від усіх закладів харчування. Порівняно з 2015 р. даний показник по готелях виріс на 12%, а ресторанах – на 15%. Це свідчить про провідну роль саме готелів та ресторанів у роботі галузі. Посилаючись на статистичні дані, ми можемо бачити зростання кількості готелів та подібних закладів розміщення протягом 2010–2019 рр. з 4 209 до 5 451 одиниці. Піками активності були 2012 та 2017 рр. Збільшення частки ресторанів протягом 2016–2019 рр. відбулося з 29 950 до 48 398 підприємств. Причина – проведення в Україні міжнародних заходів: чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012»; пісенного конкурсу «Євробачення-2017». При цьому ці заходи позначалися не лише на динаміці приросту загальної кількості готелів та ресторанів, а й частці фізичних та юридичних осіб – підприємців серед них.

Посилаючись на дані Державної служби статистики України, можемо визначити регіони з найбільшою кількістю готелів та подібних закладів розміщення. До цього переліку потрапили Одеська, Закарпатська, Київська, Львівська, Івано-Франківська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька області. Ці регіони можна вважати центрами розвитку готельної та ресторанної індустрії, оскільки вони є лідерами за всіма показниками.

Спираючись на метод концентричних кіл, спробуємо визначити межі кластерів. Ураховуючи історичні, культурні, економічні особливості розвитку регіонів, а також показники кількості готелів та ресторанів, місць розміщення в них, частку фізичних та юридичних осіб – підприємців, відзначаємо зменшення даних показників пропорційно віддаленості області від одного з вище зазначених центрів. Це дає підстави говорити про існування в Україні чотирьох центрів: Одеса, Івано-Франківськ, Запоріжжя, Київ. Провідні позиції Одеси сприяли гуртуванню довкола неї південних регіонів та формування Південного кластера, відомого не лише морем та своєю специфічною атмосферою, а й портами, морськими перевезеннями. Запоріжжя є центром Центрально-Східного кластера. Воно активно конкурує за дані позиції з Дніпром та Харковом. Усі міста є великими промисловими центрами і мають історичні та рекреаційні об'єкти. Північний кластер утворює м. Київ. У силу своєї історичної місії та адміністративної ролі воно є найбільшим культурним та діловим центром. Західний кластер очолює Івано-Франківська область, що активно конкурує з м. Львів. Вони є центром гірськолижного відпочинку, мають значну культурно-історичну спадщину та рекреаційні ресурси. Додає конкурентних переваг даному кластеру і наближеність до країн Європейського Союзу, що перетворює його на транзитний пункт. Особливістю усіх кластерів, що межують із Російською Федерацією та Республікою Білорусь, була незначна кількість готелів та ресторанів уздовж кордону. Причини цього – погіршення політичних відносин із цими країнами та скорочення товарних і міграційних потоків [10; 11].

Перше місце за кількістю готелів, побічних засобів розміщення посів Західний кластер. Він включав Івано-Франківську, Закарпатську, Львівську, Чернівецьку, Волинську, Рівненську, Тернопільську, Хмельницьку області. Більшість готелів знаходилася у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській областях. Причини – близькість до кордонів із країнами Європейського Союзу та наявність цінних рекреаційних ресурсів – Карпат. На 2019 р. кластер мав близько 1 600 готелів та подібних закладів розміщення. Частка фізичних осіб – підприємців сягала 82–83% та була найбільшою в Україні. Протягом 2015–2019 рр. вона лишалася незмінною, а коливання становили не більше 1%. При цьому кращу стабільність роботи демонстрували юридичні особи – підприємці, найбільша кількість яких була у Львівській та Івано-Франківській областях. Згідно з даними Держстату, вони мали вищий коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення [10; 11].

При цьому в рейтингу кількості закладів ресторанного господарства кластер посідав другу сходинку. За період із 2015 до 2019 р. чисельність

підприємств ресторанного обслуговування зростає з 12 314 до 13 661 установи. Більшість із них знаходилася у Львівській області. Їх кількість у 2015 р. становила 2 652 підприємства, а 2019 р. – вже 4 306. Значну активність демонстрували й інші області. Наступними за Львівською областю йшли Закарпатська та Івано-Франківська. Більшість закладів належали до групи «фізичні особи – підприємці». Їх кількість постійно зростала та протягом 2015–2019 рр. збільшилася з 92% до 93%. Найвищий показник фізичних осіб – підприємців був у Закарпатській області (95–96%). Найменше їх було у Львівській області (84–88%). В інших областях цей показник перевищував позначку 90% [10; 11].

Друге місце посів Північний кластер. Він включав у себе м. Київ, Київську, Вінницьку, Чернігівську, Полтавську, Житомирську, Черкаську, Кіровоградську, Сумську області. Протягом досліджуваного періоду у кластері спостерігається активне збільшення кількості готелів та подібних закладів розміщення – з 1 106 до 1 152 установ (2016–2019 рр.). Загальна динаміка зростання становила 42%, що було на 15% більше, ніж у Західному кластері. Частка фізичних осіб – підприємців була найменшою в Україні та протягом 2016–2019 рр. зростає із 71% до 73%. При цьому у Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Сумській областях даний показник становив 80%. Найнижчим він був у Київській області та м. Київ. Позитивну динаміку змін продемонстрували Кіровоградська і Сумська області, де частка юридичних осіб – підприємців зростає. Дані процеси супроводжувалися збільшенням коефіцієнта використання місткості колективних засобів розміщення з 0,22 (2016 р.) до 0,23 (2019 р.) [10; 11].

При цьому за кількістю ресторанів кластер посідав перше місце. На 2019 р. тут нараховувалося 13 157 підприємств ресторанного та мобільного харчування. Найбільше було розташовано у Києві (4 632 заклади) та Київській області (1 941 заклад). Далі слідували Полтавська, Житомирська, Вінницька, Чернігівська, Сумська, Черкаська області. Посприяло цьому проведення 2017 р. міжнародного пісенного конкурсу «Євробачення – 2017» у Києві. При цьому частка фізичних осіб – підприємців домінувала над кількістю юридичних осіб – підприємців. Із 2015 по 2019 р. вона збільшилася по кластеру із 88% до 91%. Однак під час великих міжнародних заходів вона скорочувалася. Так, 2017 р. частка юридичних осіб – підприємців зростає на 1%. Найменше їх було у м. Києві, Чернігівській та Київській областях (71–81%) [9–11].

Третє місце за кількістю готелів та подібних засобів розміщення посів Центрально-Східний кластер. До його складу входять Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харків-

ська області. Конкурують за право лідерства у кластері Запорізька, Харківська та Дніпропетровська області. За темпами зростання кількості готелів та подібних закладів розміщення протягом 2016–2019 рр. кластер показав 20% приросту, збільшивши їх кількість із 768 до 924 закладів. Дані показники зростання були найменшими в Україні. Причини – близькість до зони бойових дій та погіршення відносин із Російською Федерацією, що позначилося на рівні активності економічних і культурних стосунків. Своєю чергою, це призвело до зменшення інтенсивності міграційних потоків. Частка фізичних осіб – підприємців становила 76–77%, а найбільше їх було зареєстровано у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях. Найбільші показники завантаженості готелів та подібних закладів розміщення у кластері мала Запорізька область, що конкурувала з Києвом [10; 11].

Третє місце кластер мав і за темпами розвитку ресторанної галузі. У 2015 р. тут налічувалося 8 476 підприємств ресторанного та мобільного харчування. У 2017 р. в результаті незначного спаду їх кількість скоротилася до 8 196 одиниць. Він відбувся через зменшення кількості підприємств ресторанного господарства у Дніпропетровській і Запорізькій областях. Водночас інші регіони продовжували демонструвати позитивну динаміку зростання. У 2018 р. ситуація стабілізується, кількість закладів по кластеру нараховувала 8 643 одиниці, 2019 р. – 9 984. Більша кількість ресторанів була у Харківській області. У 2015 р. тут знаходилося 2 679 закладів ресторанного харчування, а 2019 р. – вже 3 495. Водночас Дніпропетровська область мала 2 588 та 3 183 заклади ресторанного господарства відповідно. Третє місце посіла Запорізька область. Розглядаючи роль фізичних та юридичних осіб – підприємців у розвитку ресторанного господарства кластеру, варто зазначити більш високу частку саме фізичних осіб – підприємців. У середньому вона становила 90% 2015 р. та 92% 2019 р. Найменше фізичних осіб – підприємців було зареєстровано у Запорізькій, Донецькій та Харківській областях. При цьому якщо в Донецькій та Харківській областях частка фізичних осіб – підприємців зростає, то в Запорізькій зменшувалася. Так, 2015 р. частка юридичних осіб – підприємців на ринку Запорізької області становила 8%, а 2019 р. – вже 10%. Ураховуючи це, можемо говорити про тимчасову невизначеність центру даного кластера. Це зумовлюється активними процесами переміщення капіталів, інвестицій, людей, виробництв з області в область.

Четверте місце посів Південний кластер. Він включає Миколаївську, Херсонську та Одеську області. Центром кластеру виступають Одеська область та м. Одеса. Якщо 2015 р. він мав найменшу кількість готелів та подібних засобів

розміщення, то 2019 р. кластер демонструє високі темпи зростання та посуває на четверте місце Центрально-Східний. Протягом досліджуваного періоду темпи приросту кількості готелів та подібних закладів розміщення становили 59%. Це був найбільший показник в Україні. Причина цього – анексія Кримського півострову, через яку регіон лишився єдиним морським рекреаційним центром України. Найбільше готелів було розташовано в Одеській області. На неї ж припадала і найбільша частка фізичних осіб – підприємців. Протягом 2016–2019 рр. вона зросла з 80% до 83%. Це було вище за загальнокластерні показники на 2–5%. У середньому вони коливалися в межах 78–80%. Цікаво, що зменшення частки фізичних осіб – підприємців простежувалося лише в Херсонській області. Протягом 2016–2019 рр. вони впали із 78% до 69%. Вірогідною причиною слід уважати підвищення цікавості інвесторів до даного регіону. Підтверджують це й дані коефіцієнтів використання місткості колективних засобів розміщення. Протягом досліджуваного періоду у Херсонській області вони балансували з 0,1 2016 р. до 0,43 2018 р., 0,35 – 2019 р. та 0,25 – 2020 р. Водночас Одеська область демонструвала зростання з 2016 до 2019 р. з 0,13 до 0,28, а Миколаївська – з 0,22 до 0,32. Зіставляючи отримані дані, можемо вести мову про лідируючі позиції в кластері Одеської області та поступово зростаючий потенціал Херсонської області, що з часом може конкурувати за лідерство в регіоні [10; 11].

Аналогічне місце кластер посів і в ресторанній індустрії. У 2015 р. чисельність ресторанів та закладів мобільного харчування становила 4 398 одиниць, 2019 р. – уже 5 967. Щорічні темпи приросту становили 3–6%. Основу ринку формували фізичні особи – підприємці. Протягом 2015–2019 рр. відбувалося поступове збільшення частки фізичних осіб – підприємців з 90% до 91%. Найбільше їх було в Херсонській та Миколаївській областях. У 2015 р. частка фізичних осіб – підприємців становила там 93% та 92% відповідно. 2019 р. вона скоротилася та становила 92% у Херсонській області та 91% – у Миколаївській області. Протилежною була ситуація в Одеській області. Вона мала найбільшу кількість закладів ресторанного обслуговування та виступала інтегруючим центром кластера. При цьому частка фізичних осіб – підприємців тут була найнижчою. 2015 р. вона становила 87% із загалу. На 2019 р. даний показник зріс до 91% та урівняв Одеську область із Херсонською та Миколаївською [10; 11].

При цьому, поглянувши на регіональний рівень інвестицій у засоби розміщення та харчування, можемо констатувати збільшення притоку інвестицій у Дніпропетровській та Одеській областях на 0,4%; у Тернопільській та Луганській областях – на 0,2%, в

Івано-Франківській – на 0,1%. Дане збільшення відбулося за рахунок скорочення капіталовкладень у Львівській області на 0,6%, Закарпатській – на 0,3%, Волинській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Київ – на 0,2% [9].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, сфера готельно-ресторанного господарства характеризується динамічними темпами зростання, що в поєднанні з географічними, історичними, економічними, рекреаційними особливостями формували на території України чотири кластери: Північний, Південний, Західний, Центрально-Східний.

Спираючись на статистичні дані кількості закладів розміщення та ресторанного обслуговування, фізичних та юридичних осіб, підприємств, щільності населення та інвестиційної активності, визначено найбільш активні регіони: Київ, Харків, Дніпро, Запоріжжя, Одеса, Львів, Івано-Франківськ. При цьому дослідження показало залежність темпів розвитку готельно-ресторанного сектору певної області від співвідношення фізичних та юридичних осіб – підприємців. Результати кластерного аналізу дали змогу виокремити центри розвитку та засвідчили, що всі вони мали вищу кількість юридичних осіб – підприємців. Області з високою часткою фізичних осіб – підприємців були лише частиною кластера та мали значно нижчі показники успішності в роботі. Цікавим у цьому аспекті виявився Центрально-Східний кластер, що засвідчив процес переходу лідируючих позицій усередині кластеру від Харкова до Запоріжжя. Вища частка юридичних осіб – підприємців демонструвала стабільність регіонального ринку та гарні умови розвитку бізнесу. Здебільшого вона досягалася приходом іноземних готельних та ресторанних мереж, поширенням франшиз, підвищенням конкуренції серед підприємств. Ринок України реагував на світові тенденції розвитку, а найбільші міста України ставали каналами поширення цього досвіду, агентами змін. Частка фізичних та юридичних осіб – підприємців змінювалася і під час проведення в Україні великих міжнародних заходів. Якщо темпи приросту юридичних осіб зростали в період проведення «Євробачення – 2017» та Євро-2012, а після скорочувалися, то поведінка фізичних осіб – підприємців була протилежною.

Подальше поширення світових тенденцій у межах локацій відбувалося згідно з теорією концентричних кіл. Вплив та роль центру кластеру ставали слабкішими залежно від рівня віддаленості регіону від нього. При цьому звертає на себе увагу той факт, що в межах кластерів фіксується конкуренція. Так, у Західному кластері вона простежується між Львівською та Івано-Франківською областями, у Центрально-Східному кластері – між Дніпропетровською та Запорізькою областями. У Південному кластері хоча беззаперечно лідерство і зберігалося за Одеською областю, активне

зростання демонструвала Херсонська область. Єдиним кластером із беззаперечним лідером та відсутнім конкурентом був Північний – м. Київ. Усе це нашоухує на думку про природність явища внутрішньокластерної конкуренції та її позитивний вплив на динаміку розвитку галузі у цілому. Винятковість Києва зумовлюється його адміністративним статусом у межах країни, що нівелювало конкуренцію в кластері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іванов А. Створення готельного оператора як важлива умова розвитку готельного бізнесу в Україні. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2019/264/pdf/73-85.pdf> (дата звернення: 05.01.2022).
2. Концептуальні підходи до організації та діяльності туристичних кластерів : монографія / за заг. ред. І.В. Давиденко і О.Л. Михайлюк. Київ : ФОРМ Гуляєва В.М., 2020. 497 с.
3. Левіна М.В. Формування облікової політики щодо трансакційних витрат готельного кластера. *Бізнес Інформ*. 2015. № 11. С. 288–293.
4. Магалецький А.В. Готельний кластер як інструмент комунікаційної політики підприємств готельного господарства. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2010. № 4. С. 139–143.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm (дата звернення: 15.12.2021).
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Колективні засоби розміщення в Україні у 2017 році. Статистичний щорічник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf (дата звернення: 10.12.2021).
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Колективні засоби розміщення в Україні (юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб) у 2019 році. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/arch_kol_zas_ukr.htm (дата звернення: 10.12.2021).
8. Полтавська О.В. Забезпечення персоналом підприємств готельного господарства України. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3617> (дата звернення: 05.01.2022).
9. Сегеда І.В. Розвиток готельного господарства регіону: кластерний підхід. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1525289926730.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).
10. Семіколенова С.В. Використання методу кластерного аналізу в дослідженні діяльності підприємств готельного господарства України. URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52826.doc.htm (дата звернення: 08.01.2022).
11. Стратегічне управління готельними підприємствами в умовах глобалізації : монографія / за заг. ред. проф. В.М. Зайцевої. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. 120 с.

REFERENCES:

1. Davydenko I.V., Mykhailiuk O.L. (2020) Kontseptualni pidkhody do orhanizatsii ta diialnosti turystychnykh klasteriv [Conceptual approaches to the organization and activities of tourism clusters]. Kyiv: FOP Huljaieva V.M. 497 p. (in Ukrainian)
2. Zaitseva V.M. (2018) Stratehichne upravlinnia hotelnyh pidpriemstvamy v umovakh hlobalizatsii [Strategic management of hotel enterprises in the context of globalization]. Zaporizhzhia: ZNTU. 120 p. (in Ukrainian)
3. Mahaletskyi A.V. (2010) Hotelnyi klaster yak instrument komunikatsiinoi polityky pidpriemstv hotelnoho hospodarstva [Hotel cluster as a tool of communication policy of hotel enterprises]. *Bulletin of the Donbas State Engineering Academy*, no. 4, pp. 139–143. (in Ukrainian)
4. Siemikolenova S.V. Vykorystannia metodu klasternoho analizu v doslidzhenni diialnosti pidpriemstv hotelnoho hospodarstva Ukrainy [Using the method of cluster analysis in the study of the hotel industry of Ukraine]. Available at: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52826.doc.htm (accessed 27 December 2021).
5. Sehedo I.V. Rozvytok hotelnoho hospodarstva rehionu: klasternyi pidkhid [Development of the hotel industry in the region: a cluster approach]. Available at: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1525289926730.pdf> (accessed 27 December 2021).
6. Poltavska O.V. Zabezpechennia personalom pidpriemstv hotelnoho hospodarstva Ukrainy [Provision of personnel to the hotel industry of Ukraine]. *Efficient economy*. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3617> (accessed 24 December 2021).
7. Ivanov A. Stvorennia hotelnoho operatora yak vazhlyva umova rozvytku hotelnoho biznesu v Ukraini [Establishment of a hotel operator as an important condition for the development of the hotel business in Ukraine]. Available at: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2019/264/73-85.pdf> (accessed 24 December 2021).
8. Levina M.V. (2015) Formuvannia oblikovoi polityky shchodo transaktsiinykh vytrat hotelnoho klastera [Formation of accounting policy for transaction costs of the hotel cluster]. *Business information*, no. 11, pp. 288–293. (in Ukrainian)
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021) Kapitalni investytsii za vydamy ekonomichnoi diialnosti [Capital investment by type of economic activity]. Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm (accessed 18 December 2021).
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2017) Kolektyvni zasoby rozmishchennia v Ukraini u 2017 rotsi [Collective accommodation facilities in Ukraine in 2017]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf (accessed 18 December 2021).
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) Kolektyvni zasoby rozmishchennia v Ukraini u 2019 rotsi [Collective accommodation facilities in Ukraine in 2019]. Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/arch_kol_zas_ukr.htm (accessed 18 December 2021).